

hur flickböckerna skildrar kvinnors intåg på traditionellt manliga domäner, och när det gäller hur traditionellt kvinnodominerade yrken och arbetsområden skildras. Här ligger således analysen på en betydligt mer generell nivå än i bokens första del, vilket sätter in materialet i ett större sammanhang och ger läsaren en annan typ av inblick och överblick.

Sammanfattningsvis är Birgitta Theanders *Till arbetet!* en mycket läsvärd bok som kastar nytt ljus över och ger välförtjänt uppmärksamhet åt en kategori litteratur som är omfattande och som har haft ett stort antal läsare i olika generationer. Den är överlag rolig att läsa, tack vare exemplen, beskrivningarna och illustrationerna, men också tack vare författarens förmåga att sätta in sina exempel i ett större sammanhang och relatera dem både till mer generella frågor och till annan forskning på fältet. Många av de poänger Theander gör ger nya insikter och perspektiv på flickboksgenren. Inte minst hur progressiva böckerna i många fall var, vare sig det gäller hur snabbt flygvärdinneyrket slår igenom i böckerna eller hur stor andel av huvudpersonerna som under perioden drömmer om att bli läkare, framgår fint i texten och bidrar till en fördjupad och nyanserad förståelse av flickboken som fenomen.

Jag hade av och till gärna sett något färre exempel och istället mer djupgående analys och diskussion i del ett av boken, men samtidigt gör det stora antalet exempel att boken också fungerar som ett översiktsverk där man får återbekanta sig med gamla välkända flickbokshjältinnor och -författare och samtidigt möta en rad nya okända förmågor. Här fungerar också personregistret och tabellen över primärlitteratur i slutet av boken som ett bra hjälpmedel för att snabbt hitta information om en särskild författare och de böcker denna skrivit. Efter läsningen återstår det således bara att börja gräva i boklådor och kartonger på vindar, i källare, second hand-affärer eller antikvariat, för att återuppliva vänskapen med gamla favoriter eller stifta bekantskap med nya flickbokshjältinnor.

Maria Zackariasson, Södertörns högskola

Den nya staten. Ideologi och samhällsförändring kring sekelskiftet 1900. Erik Nydahl och Jonas Harvard (red.). Nordic Academic Press 2016. 319 s., ill. ISBN 978-91-88168-64-1.

Den nya staten är en spännande bok som utgår från en empirisk modell som Svenbjörn Kilander presenterade i början av 1990-talet och som i antologin testats i nio historiska fallstudier. Modellen beskriver övergången från den klassiska industrikapitalismen till organiserad kapitalism och hur denna övergång kännetecknas av en förändrad relation mellan samhällets allmänna respektive enskilda sfärer. Modellen förklarar hur det i övergången möjliggjordes för staten att på olika sätt ingripa i dessa sfärer och därmed utvecklades det efter hand en starkare gemensam sfär i Sverige. I grunden är det en ny syn på samhället och dess verksamheter som växer fram i samband med att den organiserade kapitalismen blir allt starkare. Antologin riktar därför ”sökarljuset mot den nya stat, vars genombrottstid kan dateras till decennierna närmast före sekelskiftet, och dess tid av ideologisk och samhällsorganisatorisk nydaning” (s. 13). I de nio fallstudierna undersöks modellen empiriskt och författarna synliggör vilka diakotomiska förskjutningar som sker mellan stat–samhälle, allmänt–enskilt och om staten ska ingripa eller inte ingripa i det privata. Kort och gott är dessa förskjutningar en del av den förändring som blir central för det välfärdssamhälle som senare växer fram under 1900-talet. Modellen presenteras kort i inledningen *Den nya statens ansikten*, där läsaren också får ta del av den kritik som finns mot modellen. Kritiken har bland annat handlat om att den organiserade kapitalismens ingripande inte var så nytt som modellen vill göra gällande. Antologin bygger därefter på de nio kapitlen, där författarna genomför en empirisk undersökning som på olika sätt stärker och utvecklar, men också problematiserar Kilanders modell.

Det första kapitlet, av Per Hammarström, undersöker 1880-talets allmänna omsvängning från frihandel till protektionismen genom att undersöka hur länsstyrelserna ”förhöll sig till den

judiska gårdfarihandeln” (s. 28). Den fullständiga näringsfrihet som 1864 rådde i Sverige – där skråsystemet ersattes med en marknadsanpassad ordning – hade möjliggjort för bland annat invandrade östeuropeiska judar att försörja sig med hjälp av denna handelsform. I början skapade näringsfriheten en nationell tillväxt som gjorde att den klassiska liberalismen stod sig stark, men när jordbruket och andra näringar hamnade i ekonomisk kris höjdes en allt starkare röst för protektionism. Inte minst kom gårdfarihandeln att bli ett varnande exempel för de faror näringsfriheten förde med sig. I debatten frammålades de kringresande judarna som ”de Andra” som hotade allmogen. 1887 valde riksdagen att ingripa och förbjöd utläningar att bedriva gårdfarihandel. Hammarström synliggör hur relation mellan samhällets allmänna och enskilda sfärer blev något som staten på olika sätt önskade intervensera i och hur en mer liberal näringsfrihet blev problematisk mot slutet av 1800-talet. Men han visar också på hur interventionen inte kan separeras från den roll antisemitismen spelade under denna tid, inte minst i statens syn på den kringresande juden.

I Svenbjörn Kilanders modell synliggörs också hur övergången från det agrara samhället till ett mer urbant industrisamhälle samtidigt skapade en diskussion om de socioekonomiska problem som påverkade samhällsstrukturen. Kringsekelskiftet kom dessa problem att ”församhälleligas”, vilket också gjorde att gränsen mellan privat och offentligt kom att ifrågasättas. I kapitel tre – *Mellan kapitalet och staten* – undersöker Glenn Svedin denna typ av förändring genom den tidigare liberala alkoholpolitiken under sekelskiftet med fokus på en lokal kontext, nämligen Sundsvall. Detta intressanta grepp möjliggör en diskussion om de relationer som fanns mellan en nationellt allt starkare diskurs för att minska konsumtionen av alkohol och den lokala alkoholpolitiken som fanns i en kraftigt växande industristad. Inte minst handlar det om spänningarna mellan de privata och kommunala vinstintressen som fanns i att fortsätta med en liberal alkoholpolitik och stadens sociala misär skapad på grund av just alkoholen. Det kommunala självstyrets princip, tillsammans med att

kommunerna ansvarade för det sociala, möjliggjorde att det enskilda och den allmänna sfären hölls isär. Det var först i början av 1900-talet som sociala frågor skulle komma att betraktas som allmänna och staten skulle få en allt större makt att reglera till exempel konsumtion av alkohol.

Svedins kapitel kan därmed också läsas som ett empiriskt exempel på hur den allmänna sfärens allt kraftigare intervenerande i den privata sfären förde med sig en utveckling av, för att använda ett begrepp av Michel Foucault, självteknologier. Svedin är också inne på detta spår när han skriver om de alkohollagar som kommer i början av 1900-talet: ”Det sågs som en plikt att hålla sig sund, och risken för degeneration samt samhällets behov av skötsamma, arbetsdugliga medborgare framhölls” (s. 56 f.). Den korporativa staten började växa fram och medborgarna, i Sundsvall så väl som i andra kommuner i Sverige, skulle värnas, liksom samhällshelhetens bästa. Med ett fokus på självteknologier synliggörs korsningarna mellan individ och samhälle.

I kapitel fyra behandlas ett helt annat tema, nämligen *Kampen om vattnet* och hur exploateringen av landets naturresurser blev en angelägenhet för samhällets allmänna sfärer när kapitalismen tog fart. Erik Nydahl diskuterar uppkomsten av 1880 års vattenrättsförordningar, där bland annat begreppet ”allmän flottled” kom att införas. Den tidigare starka äganderätten blev problematisk när det framväxande industrisamhället krävde tillgång till strömmande vatten. Inte minst handlade det om utnyttjandet av den skog som låg avlägset till i inlandet och som behövde flottas ut till bebyggelse. Genom industrialismens framväxt kom det att bli allt trängre i vattendragen och konflikten mellan jordägare och olika industriintressen blev allt mer uppenbar. Kapitlet utreder ”[...] hur man såg på ägande- och nyttjanderätt till vatten och vattendrag i industrialismens genombrottstid” (s. 89). Det blev en, som Nydahl så centralt poängterar, ”industrialisering av vattendragen” (s. 126).

I kapitel fem presenteras ett relativt kort kapitel där Rolf Torstendahl behandlar professioner-

nas utveckling och roll i övergången till en organiserad kapitalism. Kapitlet tar sin utgångspunkt i Kilanders resonemang om att kommunerna tidigare hade inordnats i det enskilda, men i övergången kom nya organisationsformer också att kräva nya professioner. Ingenjörerna, ekonomerna, lärarna och sjuksköterskorna var några professionella grupper som fick en ny roll i samhällets byråkratier, som stats- eller kommunförvaltning eller stora industriföretag. I kapitlet behandlar Torstendahl också de professionella organisationernas roll för professionerna. Ett intressant kapitel som skulle kunna utvecklas och gå djupare in på behovet av professioner när samhällets allmänna sfärer kom att få en allt större roll i den organiserade kapitalismen. Det var en övergång som krävde en svällande byråkrati och som under 1900-talet sedan skulle komma att växa explosionsartat i och med välfärdssamhället.

Delvis fyller Ragnar Björk detta behov som i kapitel sex – *Voluntarismens väg* – diskuterar vilken roll voluntarismen kom att få i den organiserade kapitalismen i form av en samhällsbyggande kraft. Det var den samhällseliga ingenjörskonsten som krävde både nya idéer och tankar, men också nya professioner. Björk skriver: ”När de nya frågorna, problemen, trängde sig på, särskilt i de nyindustrialiserade länderna i Väst-europa, som Tyskland och Sverige, blev staten en nödvändig aktör. Det var också en kvantitativ fråga, det krävdes såväl alltmer kapital som utbyggd kompetens för organisering av de nya verksamheter staten skulle ansvara för” (s. 162). Kapitlets diskussion ramar in av att Björk också presenterar statsvetaren och riksdagspolitikern Rudolf Kjellén (1864–1922) och de skrifter där denne försökte klargöra statens roll när relationen mellan stat och samhälle förändrades under den organiserade kapitalismen.

I Jonas Harvards kapitel *Kampen mot textreklam runt sekelskiftet 1900* diskuteras det ökade bidraget från annonsintäkter och hur detta bidrog till en ny problematik kring tidningarnas självständighet. Samtidigt som de nya intäkterna skapade en ny frihet i relation till staten, uppkom istället en ofrihet gentemot de företag som ville få utdelning på sina annonser. Mer speci-

fikt undersöker Harvard de problem som uppkommer när åtskillnaden mellan annonser och redaktionellt material suddas ut. Med andra ord är utgångspunkten att analysera hur staten ingriper – eller inte ingriper – i de enskilda närings-sfärer som anses ha ett överordnat och allmänt samhällsintresse. Vad gäller pressen som näring synliggör kapitlet paradoxen i att förutsättningen för dess samhällsbetydelse är just en avsaknad av statligt ingripande. Mycket empirinära diskuteras denna problematik både med utgångspunkt i debatter som fördes och den faktiska textreklamen. Kapitlet har inledningsvis en mycket bra genomgång av den tidigare forskning som gjorts vad gäller tryckfrihet och textreklam.

Antologin avslutas med tre kapitel som tar fasta på ett av sekelskiftets mest brännande spörsmål, nämligen Norrlandsfrågan och exploateringen av skogarna. Redaktörerna skriver inledningsvis om statens allt längre tentakler norrut: ”Ingreppet i näringsfriheten motiverades av att man ville skydda viktiga samhällseliga värden, skogen och bönderna, i förlängningen hela den befintliga samhällskroppen, från att gå under” (s. 19). Men istället för att fokusera Norrlandsfrågan som en nationell diskurs, följer de tre avslutande kapitlen snarare Kilanders tanke om att industrialiseringen ”inte smetades ut över nationen i ett jämntjockt täcke” (s. 19), utan snarare ska studeras i sina unika kontexter.

I kapitel åtta undersöker Sofi Qvarnström debatten om skogsfrågan under år 1894 i tre jämtländska tidningar och kan härigenom visa att debatten om skogsexploateringen var splittrad och mångfasetterad på den lokala nivån. Det blir en lokalpressens historieskrivning. För att studera debatten använder hon sig av ett metodologiskt intressant perspektiv som tar utgångspunkt i att opinionsbildningen ofta bedrivs i många olika medier samtidigt och också cirkulerar, upprepar, omtolkar och remedierar de åsikter som finns i omlopp. Analysen synliggör härigenom inte bara kampen mellan centrum och periferi – mellan stat och samhälle eller mellan land och stad – utan också hur periferin innehåller ”ett spektrum av åsikter” (s. 225). Ett sådant material är bland annat insändaren som skapar

ett medborgerligt samtal i de jämtländska tidningarna. Kapitlet synliggör på detta sätt en central tanke i Kilanders modell, nämligen att det är "helt centralt att inte endast fokusera på hur man svarade på modernitetens anlopp på nationell nivå, utan också på lokal nivå, om man vill 'fånga det dynamiska spel som utgör drivkraften bakom industrisamhällets framväxt'" (s. 237).

Land och stad-problematiken fördjupas ytterligare i kapitlet *Ågandet och staten. Debatterna i Jämtlands och Västernorrlands län om 1903 års skogsvårdslag*, där Stefan Dalin undersöker hur 1903 års skogsvårdslag uppfattades. Likt Qvarnström använder Dalin sig av lokalpressen – *Jämtlandsposten* och *Västernorrlands Allehanda* – men har ett längre tidsperspektiv som sträcker sig från hösten 1896 fram till januari 1904. Utgångspunkten för analysen är att kontrollen av skogen hade övergått till den lokala nivån i början av 1800-talet, men i och med industrialiseringen och den växande skogsindustrin, kom oron att skogsråvaran skulle ta slut. Det blev en konflikt mellan de enskilda och den allmänna sfären när staten kom att intervensera allt mer i det som uppfattades vara den enskilda sfären. Dalin synliggör två åsiktslinjer. Den första hade sitt huvudsakliga stöd i lokalsamhället och den kommunpolitiska nivån, och förordade en skogsvårdslag med mål att förbättra återväxten av skog. Den andra åsiktslinjen hade sitt huvudsakliga stöd i landstingen och förordade en dimensionslag som bland annat skulle säkerställa skogsindustrins råvarubehov. Genom de här två åsiktslinjerna synliggör Dalin hur de nya idéerna om statens intervensering i de enskilda sfärerna ännu inte hade fått fäste bland jämtländska och västernorrländska hemmansägare, utan att det fortfarande fanns "ett normsystem som endast tillät staten att agera inom den allmänna sfären" (s. 265).

Mats Rolén avslutar antologin med ett kapitel om hur skogsentreprenörer "kunde bygga upp små imperier i det utrymme som öppnades i skärningspunkten mellan marknadens villkor och statliga ingripanden" (s. 269 f.). Vi möter här Norrlandsfrågan på nytt men nu förkroppsligad i en av dessa skogsentreprenörer, nämligen grosshandlare Erik Olof Sundin (1849–

1930) från Östjämtland. I kapitlet får vi följa Sundin från det att han börjar köpa avverkningsrätter och fastigheter under 1870- och 1880-talen i Sundsvallsdistriktet, till att investera i ett sågverk i Kovda vid Vita havet. Här kom han så småningom att erfaras ett statligt ingripande som beslagtogs hans tillgångar när Sovjetryssland nationaliserades från 1920. Kapitlet är en intressant illustration på hur de förändrade relationerna mellan staten och marknaden under framväxten av den organiserade kapitalism påverkade mindre aktörer i en norrländsk kontext.

Den nya staten är en bok med en tydlig idé som genomförs mer eller mindre konsekvent genom alla kapitelbidragen genom att testa en modell utifrån fallstudier. Härigenom stärks modellen och redaktörerna skriver inledningsvis fram något som kan liknas vid en teori: "Uppkomsten av en samhällsfråga inleds med att vissa aktörer uppmärksammar vad man menar är ett viktigt problem. En debatt förs där den centrala skiljelinjen gäller huruvida detta är ett *samhälleligt* problem eller om det gäller enskilda perspektiv och intressen. I de fall då debatten utmynnar i att det förvisso är ett allmänt problem väcks planer på ingripanden, i form av stöd eller reglering. Ingripande eller förslag till sådana inom olika sektorer [...] motiveras genomgående med att frågans lösning utgör ett *samhällsintresse*, som motiverar att friheten eller beslutanderätten hos berörda aktörer kan påverkas eller inskränkas" (s. 21). Detta förstärker en annan styrka med antologin nämligen dess samhällsrelevans för att analysera också nutida fenomen som rör relation mellan samhällets allmänna och enskilda sfärer. Inledningsvis poängteras detta också när redaktörerna lyfter några nutida debatter som till exempel om den kommunala skolan på nytt ska förstatligas, vilka aktörer i de allmänna och enskilda sfärer som bär ansvaret för äldreomsorgen eller den privatiseringsvåg som statlig verksamhet genomgått de senaste decennierna. Det är alltså inte bara ett antal spännande texter som presenteras, utan också en samhällsrelevant modell som kan brukas i studiet av olika historiska kontexter.

Kristofer Hansson, Lund